

Nasjonalisme, folkekirke og kirkemisjon på Island i det 19. og begynnelsen av det 20. århundret

Undersøkelse av bønneskriftet til Tingvallahøvet og
Alltinget 1873 om misjon forfattet av Gunnar Gunnarson

GUDMUNDUR GUDMUNDSSON

Vår oppgave i denne artikkelen er misjonsinteressen og misjonstankens utvikling på Island i det 19. og begynnelsen av det 20. århundret. Utviklingen i forholdet kirke – misjon var den samme som i Danmark, men Gunnar Gunnarssons initiativ har en særstilling som vi fokuserer spesielt på. Jeg presenterer her resultatet av mitt arbeid som forskerstudent ved det Teologiske Fakultet i Uppsala og mitt arkivarbeid i København og Reykjavik.

Torben Christensen har beskrevet utviklingen i Danmark i et revidert foredrag hvor han henviser til arkivmateriale, vurderer de avhandlinger som fantes i 1981 og etterlyser ytterligere forskning. Han analyserer retninger og problemer som er relevant til vår oppgave. Utviklingen tilsvarer den på Island:

1. Den internasjonale misjonsbevegelsen, 1821-1833.
2. Grundtvigianernes «økumeniske» misjonssyn, 1833-1860.
3. Den folkekirkelige fasen - den tredje retningens menn, 1860-1889.
4. «De misjonske» - Indremisjon 1889-1920.¹

Vi følger denne tidsinndelingen. Man må være oppmerksom på at befolkningen på Island var omtrent 70 tusen mennesker spredt rundt kysten i et bondesamfunn hvor handel og fiske var voksende. Vi har med et fåtall personer å gjøre som interesserte seg for misjon, hovedsakelig prester. Deres innflytelse på befolkningen var betydelig. De brukte de midler som fantes, småskrifter, tidsskrifter og brev.

Den islandske kirke var avhengig administrativt, kulturelt og økonomisk av Den danske kirke, som var statskirke til 1849 og folkekirke deretter. Den islandske folkekirke var stiftet med konstitusjonen for Island i 1874 og avhengig av den danske til 1918 da Island ble et selvstendig kongerike i union med Danmark. Det er interessant at de islandske misjonsmenn hadde mest kontakt med Danmark på tross av at islendinger kjempet på samme tid for frigjøring fra Danmark. Utviklingen av misjonstanken hadde nok flere røtter i Norden, Tyskland og England, men misjonsbevegelsen på Island stammet hovedsakelig fra Danmark. Rundt århundreskiftet fikk kontakten med Nord-Amerika og Norge størst betydning for utviklingen.

Nasjonalisme var en avgjørende faktor for utviklingen av den islandske kirke og misjonstanken. Moderne misjon bryter frem med den nye verdensordning av nasjonalstater i det 19. århundre. Grundtvigianismen bidro til å isolere de islandske misjonsmenn samtidig som den påvirket ideer om misjon. Gunnarssons initiativ tar utgangspunkt i nasjonalisme. Den har en islandsk folkekirke som forutsetning og tar sikte på kirkemisjon. Vi fokuserer spesielt på dette fordi det er grunnlaget i Gunnarssons forslag til Tingvallahøvet og Alltinget 1873. Den danske konge hadde lovet å kalle sammen nasjonalforsamlingen for å bestemme Islands konstitusjon. Politiske ledere i landet pleide å henvende seg til kongen med bønneskrifter og erkjente på den måten kongens myndighet. Samtidig nektet de at den danske regjering og folketing hadde noen myndighet på Island. Jeg fant bønneskriftet fra Gunnarsson i bispearkivet i Reykjavik sommeren 1995.² Det gir et nytt perspektiv over kirkehistorien og den politiske historie. Det tvinger fram en revurdering av misjonstankens utvikling i Den evangelisk lutherske kirke på Island (heretter ELKD).

Gunnar Gunnarssons (1839-73) livshistorie viser at han hadde en annen sosial status enn andre som drev med misjon på Island. Han tilhørte den utdannede elite som kjempet for å frigjøre landet fra Danmark. Det er interessant at misjonstanken kommer sent frem i hans artikler og brev. Han opplevde en omvendelse eller vekkelse i sitt siste leveår gjennom en hard krise da han arbeidet med revidering av kirkens salmebok og salmediktning. Den ild som brant i hans hjerte hadde med misjon å gjøre. Han begynte sin prestatjeneste som

kapellan hos sin stefar i Haals i Fnjoskadal i Nord-Island. Han fortsatte som kapellan hos sin svoger på Langanes, det nordøstligste nes i Island. Da svogeren Halldor Bjarnason døde, overtok han et sogneprestebete i nærheten, Svalbard i Tistilsfjord. Da distriktet ble delt opp i to prostier, på grunn av enorme distanser, ble han valgt som prost. Av seks barn som hans kone fødte, døde fem. Siden han og kona hadde dårlig helse, søkte han og fikk et nytt embete i 1873 på Halldorsstad i nærheten av Haals som var nærmere deres familier. Hans svigerfar døde den 27. juni, samme dag som Tingvallahøstet ble holdt og hans bønneskrift diskutert. Det ble for mye for Gunnarsson å betjene to embeter. Han ble syk og døde høsten 1873 på en av sine tjenestereiser.

Den internasjonale misjonsbevegelse på Island

Den internasjonale misjonsbevegelsen hadde en trofast forkjemper i Jon Jonsson fra Mødrufell i Eyjafjordur på Nordlandet. Han ble født i 1759 ved Eyjafjordur og bodde der hele sitt liv til sin død i 1846. Det var på grunn av inspirasjon fra bibelmisjonæren Ebenezer Henderson, som var på misjonsreise på Island 1814-15, at Jonsson startet et traktatselskap³ som hadde som målsetting «å fornye troen på verdens frelser i leserens hjerte, en tro som bærer frukt i gode gjerninger». Hensikten med traktatene var å hjelpe troende mennesker til å bruke Bibelen og informere om misjonen. Henderson og Jonsson diskuterte mest om misjon «av stor fryd» når de traff hverandre på Island. Jonsson distribuerte Bibler og Nytestamenter i mange år etter at Henderson forlot Island og holdt kontakt med ham om saken.⁴ Han deltok i Det islandske Bibelselskap, som Henderson stiftet i 1815. Det finnes manuskripter fra ham av oversettelser med kommentarer. Han representerer, ifølge Christensens definisjon, den internasjonale misjonsbevegelsen.⁵

Henderson formidlet kontakt mellom Jonsson og Bonne Falk Rønne i Lyngby i Danmark. Jeg kan vise til korrespondanse mellom Jonsson og Rønne som jeg fant på Riksarkivet i København i Det danske Misjonsselskaps (DMS) avdeling. Takket være dr. theol. Chr. H. Kalkars redelighet og vitenskapelige nøyaktighet eksisterer en del materiale fra den første perioden. Han fikk arkivet levert i to sekker da han overtok ledelsen av selskapet i 1861.⁶ Det sier noe om forholdet mellom ham og Grundtvigianerne i DMS som ikke var opptatt av arkiveringsarbeid. Det finnes en god del svar på disse brev i Nasjonalbiblioteket i Reykjavik, i avdelingen for manuskripter. De er litt formelle, men kontakten mellom Jonsson og Rønne og deres familier ble ganske personlig. Halfdan Einarsson, svigersønn til Jonsson,

utvekslet korrespondanse til 1865 med L. Gøricke, DMSs sekretær.

I den første tiden ga Rønne ut noen av Jonssons og Halfdan Einarssons brev i Dansk Religions Blad (DRB).⁷ Der redegjøres det for de betydelige gavene som kom fra Island. Det ble gjort for å oppmuntre til givertjeneste. I en artikkel fra 1830, «Nogot om Island», beskriver Jonsson kristendommens tilstand der. Han skildrer den islandske kirkehistorien i korte trekk, forteller om Bibelselskapet og Traktatselskapet og redegjør for de første 50 nummer av bladet og den betydning det har hatt, med direkte henvisning til brev han har fått tilsendt. Jonsson ønsket å forsterke hjemmenes andaktsliv. Fromhetslivet skulle følge bestemte regler og skikker. Her merker man det som var viktigst for Jonsson, å motarbeide rasjonalismen. Han kritiserte opplysningens fremste talsmann, dr. jurist Magnus Stephensen. Han anså opplysningen som et angrep på kulturen som den strenge lutherske ortodoksi hadde avfødt under monarkiet, og forsvarte dens sosiale fundament mot den nye frihet for individet som opplysningen medførte.⁸

Hjalte Hugason har i sin forskning av denne perioden konkludert med at det bare fantes moderate former av opplysningen på Island i begynnelsen av det 19. århundret.⁹ Jonsson representerer den rådende kirkelige tradisjon på denne tiden. Den er nok en sammensmeltning av luthersk ortodoksi og pietisme samtidig som han er en initiativtaker for den internasjonale misjonsbevegelsen. Traktatene var det første og eneste kristelige tidsskrift som fantes på islandsk i begynnelsen av det 19. århundret, mens ledende teologer i Danmark gjerne redigerte tidsskrifter. Han forsvarte Traktatene i et rundskriv gitt ut i DRB 1833 *To forsvarsskrivelser for Traktater*.¹⁰ Traktatene ble et forbilde for senere tids forsøk på kirkelige tidsskrifter.

G. Gunnarssons oppgjør med tidligere misjonsmenn

I en artikkel som Gunnarsson skrev året før nasjonalfesten i 1874, redegjør han for sine tanker om misjon.¹¹ Han ser tre linjer i den islandske sammenhengen: (1) Kontakten med DMS gjennom Jonsson og prost Halfdan Einarsson. (2) Kinamisjonen i København gjennom prost Halldor Jonsson. (3) Biskopenes engasjement.

1. *Forholdet til DMS*. Gunnarsson tok avstand fra å støtte et utenlandsk misjonsselskap økonomisk, men var villig til å samarbeide med organisasjoner fra andre land i deres misjonsarbeid. Det nye i Gunnarssons tanke om misjon var at misjonsarbeidet må være grunnet på nasjonen. Misjonsselskapet og misjonæren må være islandske, og stedet hvor misjonsarbeidet skal drives må være bestemt av det nasjonale selskap.

Under Grundtvigianernes ledelse av DMS ble misjonsmennene på Island isolert fra DMS. I den første perioden i DMSs historie ble internasjonale kontakter fremhevet, men de kommer i bakgrunnen under Grundtvigianernes ledelse.¹² Dokumenter fra denne perioden er svært få i DMSs arkiv, men det finnes en del brev i Nasjonalbiblioteket i Reykjavik. Jonsson etablerte et fond like før sin død for å sørge for fortsatt utgivelse av traktater. Han hadde forberedt 13 stykker og henvendte seg til Brødremenigheten i København for å ta ansvaret for fondet, utgivelse og distribuering av traktatene på Island. Denne dreining fra DMS til Brødremenigheten tyder på at Jonsson har stilt seg kritisk til den daværende ledelse av DMS. Dr. Jon Helgason, kirkehistoriker, har en klar oppfatning av hvorfor islendingene tok avstand fra Grundtvig i begynnelsen. Senere ble han anerkjent som salmedikter og initiativtaker til folkehøyskoler.¹³ Den sannsynlige forklaringen er at man støtter islandsk nasjonalisme i motsetning til Grundtvigs «danskhed».

2. *Kinamisjonen i København - kontakt med Chr. H. Kalkar.* Halldor Jonsson var en ledende nasjonalist på Island. Etter Nasjonalmotet 1851 ble han truet med å bli avsatt for å støtte den islandske nasjonal-liberale bevegelsen. Denne krevde en egen konstitusjon for Island som ga islandske borgere de samme rettigheter som danske.

Sannsynligvis fikk han kjennskap til Kinamisjonen allerede som teologistudent i København. Han sendte et rundskriv til sine menighetsmedlemmer om Kinamisjonen, og sannsynligvis fulgte Kalkars beretning om Karl Gützlaff og den kinesiske misjon med.¹⁴ Det ble en fortsettelse av H. Jonssons innsamling til misjonen. Han og Gunnarsson korresponderte, men ikke om misjon.

Petur Petursson har i sin doktoravhandling *Church and Social Changes* fremholdt at den tredje retningen i dansk kirkehistorie ble rådende på Island i det 19. århundret.¹⁵ Det stemmer overens med min fremstilling, men han forenkler saken ved å fokusere kun på H. L. Martensen. Den tredje retningen var en bred fløy, de andre to linjer var Grundtvigianisme og Indremisjon. Angående misjonstankens utvikling på Island ble det avgjørende da Helgi Halfdanarson, sønn til Halfdan Einarsson, som kjente til DMS fra sin studietid i København, brukte Grundtvigianismens argument på prestesynoden 1873 om at misjonstiden ikke var inne for Island. Det samme gjorde biskopen Pjetur Pjetursson.

3. *Biskopene over Island* viste interesse og respekt for misjon og støttet den økonomisk. Gunnarsson nevner biskopenes velvilje. Halfdan Einarsson oppmuntret Steingrimur Jonsson (biskop 1824-45) til å kontakte DMSs ledelse. Det gjorde han. Helgi Thordersen (biskop

1846-66) skrev et rundskriv hvor han gjorde prestene oppmerksomme på Halldor Jonssons innsamling. Vi vil se nærmere på Pjetur Pjetursons (biskop 1866-89) standpunkt i saken. Det er klart at biskopen hadde en sentral stilling i bondesamfunnet i den gamle kirketradisjonen. Derfor forsøker Gunnarsson å involvere ham i misjonssaken.

Hvorfra har Gunnarsson sine misjonstanker? Olafur Olafsson, misjonær i Kina 1921-37, var en av de som igjen startet å gi ut traktater. Den første handlet om Jonsson som misjonsmann og den andre om Gunnarsson.¹⁶ Der påstår Olafsson at Gunnarsson hadde kunnskap om samtidens misjonærer. Han nevner Livingstone i Afrika, Hudson Taylor, Griffith Johns og andre misjonærer i Kina. Dessuten skulle han ha kjent til Alexander Duff's skolemisjon, stiftelsen av misjonsselskapet i Sverige, den norske misjon på Madagaskar, begynnelsen av misjon i Japan og dansk misjon i India.¹⁷ Denne påstanden kan være rett, men jeg har ikke noe dokument fra Gunnarsson som bekrefter det. Det er sannsynlig at han har kjent Jonssons traktater og DMT.

Tidligere behandling av misjon på Island tar utgangspunkt i Olafur Olafssons skildring, men det finnes ikke noen historisk og misjonsvitenskapelig bearbeidelse av materialet.¹⁸ Vi legger merke til at den tredje retningen i Danmark, som Christensen gjør Kalkar til en representant for, var opptatt av utarbeidelse av folkekirkens ordning og lov. Kalkar fremholdt at denne kirke skulle drive misjon. Christensen påpeker at disse teologers betydning har vært undervurdert i forskningen, og at deres deltagelse i misjon kan forklare viktige sider i den danske kirkehistorie.¹⁹ Det påstår vi er relevant også for forskning i den islandske kirkehistorien. Olav G. Myklebust har i en bok om H.P.S. Schreuder vist hvordan den «folkekirkelige» fasen utfoldet seg i norsk misjon og krever revurdering av norsk misjonshistorie.²⁰ På tross av begrenset kunnskap om misjon er det denne «folkekirkelige» linjen Gunnarsson representerer. Den blir tydelig i hans sammensetning av nasjonalisme, folkekirke og kirkemisjon.

Gunnarsson som initiativtaker til islandsk kirkemisjon

Gunnarsson var nasjonalist som hans brødre Tryggvi og Eggert. Bjørn Halldorsson var deres hjemmelærer. Han var nasjonal-liberal i politikken. Det var dyptgående vennskap mellom dem, og familiene var knyttet sammen gjennom giftemål. Faren til Bjørn Halldorsson var gift med Gunnarssons søster.²¹ De ville begge gå lengre i frihetskampen enn deres fedre, som var bevisste på sin nasjonalitet og på å tjene sitt folk med trofasthet. Men sønnene deres var nasjonalister. Det samme kan man si om forskjellen på Jonsson og Halfdan Einarsson på den

ene siden og Halldor Jonsson på den andre. Halldor Jonsson var definitivt national-liberal i sin politiske overbevisning.

De fleste islendinger som studerte i København rundt midten av det 19. århundre, var inspirert av nasjonalismens ånd. De spørsmålene som Grundtvig kjempet med i begynnelsen av det 19. århundre, hadde utgangspunkt i folkets revolusjon. De var spørsmål om kirkens autoritet i nasjonalstaten. Den danske nasjonalstats fremvekst i 1849 var et oppsving for islandske nasjonalister. Den tredje retningens menn i den danske kirke prøvde å finne frem til en strukturløsning av maktspørsmålet. For dem ble det en krevende oppgave å gi folkekirken en ny konstitusjon. Grundtvig så det som Åndens verk å omskape kirken. Nasjonalismen på Island tok en annen retning. Ifølge de nasjonalistiske prestenes mening var den islandske identiteten konsentrert i kristendommen. Det ser ut for at de hadde tenkt seg å opprette en kristen demokratisk stat i en «royal union» med Danmark, eller om nødvendig en republikk. Vi har i denne fløyen Bjørn Halldorsson, Gunnarsson og Matthias Jochumsson, forfatteren av den islandske nasjonalsangen eller rettere nasjonalsalmen. Kirken var den sterkeste institusjonen i landet. Gunnarssons forslag går i denne retning. Den grunnleggende tanken er at Island er en kristen nasjon. Konflikt om religionsfriheten var ikke langt borte, noe Gunnarsson hadde skrevet om mot en av sine tidligere elever som støttet full religionsfrihet som i Amerika. Gunnarsson forsvarte folkekirken som majoriteten av folket tilhørte, som en mye heldigere form for å fremme nasjonens velferd.²² I bønneskriftet har vi en trefoldig demonstrasjon av folkets og kirkens identitet: Utgivelse av Islands historie, gudstjeneste ved nasjonens 1000 års jubileum som takknemlighet for Guds forsyn og bevarelse, stiftelse av et islandsk misjonsselskap som ville arbeide med kristne nasjoner blant hedningene.

Kirkemisjonen på nasjonalfesten 1874 stiftes og mislykkes

a) *Historiske fakta:* Våren 1873 opplever Gunnarsson en fornyelse i troen. Innholdsmessig har den med misjon å gjøre, grunnen må sannsynligvis være hans lesing av DMT under redaksjon av Kalkar, fordi mange av de tankene som fremkommer der, ligner på Gunnarssons forslag. Redaktøren for tidsskriftet *Nordurfari* ber ham om å skrive en artikkel om nasjonalfesten fordi forberedelsen av den går dårlig. Sannsynligvis revurderte han noen artikler som han hadde arbeidet på. Misjonssaken har en sentral plass i artikkelen, og der utdyper han sine misjonstanker mer enn andre steder.²³ I fortsettelsen av dette skriver han bønneskriftet.

Den bevegelsen som begynte før Tingvillamøtet 1873, resulterte i

fjorten bønneskrifter til møtet og seks til Alltinget, dessuten var det fire samstemmige bønneskrifter «som var diskutert på nasjonalfesten til minne om at landet hadde vært bebygget i 1000 år og noen andre saker», som det står ordrett i tidsskriftet *Vikverji*.²⁴ Hensikten med bønneskriftene var å gi et klart uttrykk for folkets vilje om en ny konstitusjon. Sigurdur Lindal mener at møtets resultater ble ubetydelige og ikke ble det nasjonalmøte mange hadde håpet på. Hovedkomiteen på møtet hadde ikke fått fremmet sitt forslag fordi ledende skikkelser i frihetskampen stilte seg motvillige. De anså det som uforvarlig å gå så langt mot full selvstendighet. Andre saker som ble diskutert på møtet redegjør han ikke for, men de ble behandlet på formiddagen den 27. juni.²⁵ Andre saker var blant annet nasjonalfesten det kommende året. Det ble diskutert, men noen protesterte mot det fordi de mente at saken var irrelevant for møtet. Allikevel ble en komité på fem personer valgt for å forberede saken. Dette bønneskriftet var ikke blant referatene som Lindal undersøkte og ikke med i Alltingets dokumenter fordi det ble henvist til biskopen for gudstjenesten på 1000 års jubileet og misjonssaken. Andre forslag i bønneskriftet ble avvist eller henvist til vedkommende institusjoner. Dette bønneskriftet ble regnet med i Alltingets rapporter fordi det bygger på samme politikk som de andre bønneskriftene. Tingvallamøtet krevde at kongen ga islendingene samme rettigheter som danskene i en konstitusjon for Island, eller kalte sammen et nasjonalmøte for å forfatte den.

Brødrene Eggert og Gunnar gikk i begynnelsen inn for den radikale linjen som Tingvallamøtet gikk i mot. Deres innflytelse synes å ligge i bønneskriftene fra nordøstlandet. Der er den tanke tydelig at hvis ikke kongen vil gi sine landsmenn frihet, så må de overgi Island og dra til bedre steder i Vest. Gunnarsson hadde god kontakt med den utdannede eliten i landet, og han benytter de kanalene når han forbereder denne saken. I et brev til sin bror Tryggvi antar han at han har såpass stor støtte for ideen at 1874 blir et islandsk misjonsselskap stiftet. Han holder på med et brev til biskopen, Pjetur Pjetursson, for å be ham om hans støtte. Allikevel er han overbevist om at det blir stiftet et misjonsselskap fordi noen av hans menn er enige om det. Om kirkemyndighetene ikke tør, så vil selskapet bli stiftet allikevel.

b) *Motiv for misjon*: Det var både samfunnsmessige og personlige grunner for Gunnarssons forslag. Den langvarige frihetskampen, harde levevilkår og utvandring forklarte han delvis med at islendinger ikke fikk den selvsagte retten til å styre seg selv. Han hadde kjempet for forbedring av sine sognebarns levevilkår, rettigheter og livsernæring. Noe hadde lyktes, som det islandske handelskompani «*Granu-*

fjelagid, men andre saker mislyktes. Han skriver til sin bror Tryggve at det var som om det brant ild i hans hjerte, hans tanker opptas mer av åndelige saker enn verdslige. Da henviser han til misjonssaken. Denne fornyelsen i troen er grunnen til at han skrev sitt bønneskrift.

c) *Misjonens målsetting*: Det finnes ikke noen gjennomtenkt fremstilling av misjonens målsetting hos Gunnarsson. Men det er klart at misjonens mål var ikke bare å vinne sjeler. Hans fornyelse kunne tyde på det. Han priste høyt kulturell innflytelse av kristendommen. Det kan konstateres ved at han oppfattet den islandske nasjonen i folkekirken forenet med andre kristne nasjoner i misjon til hedenske nasjoner. Det er «kristendommen» som er målet det siktes mot, den kristne kulturen, som er overlegen. Hedningene er i fordervelsens mørke. Med stiftelsen av et misjonsselskap ville han bekrefte at Island var en nasjon blant de kristne nasjonene som ville utbre Guds rike.

d) *Misjonsstrategi*: Det er åpenbart ikke heller noen gjennomtenkt misjonsstrategi hos Gunnarsson. Han ville nå sin målsetting ved å sende ut en islandsk misjonær, men avviser at han kunne reise selv på grunn av sin dårlige helse. Det betyr at han regner med at en prest skulle bli Islands representant. Hans henvendelse til biskopen og bønneskriftets behandling på Tingvallamøtet viser at det var antatt på Island at biskopen skulle stå bak en slik virksomhet. Men han utelukker ikke at et selskap selv kunne stå bak misjonæren.

d) *Konklusjon*: Gunnarsson ønsket en kirkemisjon hvor biskopen ledet misjonsselskapet.

Han ble valgt som representant for sin kommune, men på grunn av svigerfarens sykdom ble han hjemme, mens Eggert reiste til møtet i 1873. I komiteen satt Matthias Jochumsson som fremførte saken og på vegne av møtet skrev et følgebrev til biskopen om at det var selv sagt å forberede gudstjenester rundt om i landet til 1000 års jubileet, og at prestesynoden ville se hva som var mulig å gjøre angående stiftelse av et misjonsselskap. Brevet er registrert i biskopens journal i juni samme år. Prestesynoden kom sammen til møte den 4. juli. Prestesynodens protokoll fra dette året har ikke vært tilgjengelig. Men det finnes referat i tidsskriftet *Vikverji*.²⁶ Bønneskriftet ble lest og diskutert. Synoden bestemte at biskopen ønsket tillatelse til å foreta gudstjeneste på 1000 års jubileet. Biskopen skrev til landshøvdingen som da var blitt biskopens kontaktmann, til konge og regjering. I brevet står det ikke noe om misjon. Synoden besluttet at misjonssaken ikke var aktuell under nåværende forhold. Man ville i stedet forsterke informasjon om misjon.²⁷ Biskopen utga en traktat etter Gunnarssons forslag våren etter for å følge opp saken. I dette lille skriftet ser man

biskop dr. Pjetur Pjeturssons positive innstilling til misjon. Helgi Halfdanarson utga en oversettelse av en misjonssalme diktet av C.H. Zeller. Hallgrimur Sveinsson, prest i Reykjavik og senere biskop, skrev om forslaget om misjon. Innstillingen i traktatene i det hele var at misjonen er Guds verk når tiden er inne. Den religiøse side av den kommende høytid var fremhevet. Det kom bare ett nummer av disse nye traktatene.²⁸ Her brukes Grundtvigianismens argument: når Guds tid kommer, da begynner misjonen - et idealistisk misjonssyn uten praktiske konsekvenser.

Eggert Gunnarsson var ikke fornøyd med denne konklusjonen. Det var nasjonalistpartiet som forberedte festligheten 1874. Matthias Jochumsson og Tryggvi Gunnarsson deltok i forberedelsene for festen 1874.²⁹ Matthias skriver at misjonsselskapet ble stiftet på festen av alle prestene som var til stede og mange andre. Eggert Gunnarsson fulgte opp saken. Dette ble et minnesmerke over Gunnar Gunnarsson, men ikke noen levende misjon.³⁰

Men dette initiativet satte kursen for de kommende år. Det finnes en god del materiale om misjon i tidsskrifter, men innflytelsen fra Den evangelisk lutherske kirken blant islendinger i Nord-Amerika (ELKIN) inspirerte til en ny tankegang. Oddur V. Gislason prøvde like-så å opprette kirkemisjon, men det mislyktes også. Det ble skjebnesvangert at Gunnar Gunnarsson døde i 1873. De ledende skikkelsene i kirken så de veldige oppgaver som Den islandske folkekirke førte med seg. Dessuten ble kritikk i økende grad rettet mot kirken og kristendommen. Religionsfriheten som ble introdusert med konstitusjonen kongen brakte med seg i egen person 1874, markerte en ny periode i ELKI. Den ble en forutsetning for det sekulære samfunnet og differensiering mellom kirke og stat. Ledende personer innenfor kirken var uforberedt på det. Likevel har Gunnarssons initiativ bidratt til kongens reaksjon: å reise for første gang til Island på nasjonalfesten 1874 med en konstitusjon som grunnla Den islandske folkekirke under Alltingets jurisdiksjon, men fortsatt under dansk regjering.

Det islandske Misjonsselskap (IMS) - en fri lekmannsbevegelse

ELKIN ble opprettet 1885. Det ble krevende for moderkirken kulturelt og økonomisk. Prestesyndoden så det som en misjonsoppgave for ELKI å bygge opp et skolesystem i Det nye Island i Nord-Amerika. Biskopen Pjetur Pjetursson og forstanderen for presteskolen Helgi Halfdanason anså det som folkekirken ansvar å drive misjon blant de islendingene som hadde konvertert til mormon-troen. Presidenten for ELKIN kritiserte folkekirken og talte for en friere ordning, som den de hadde erfaring med. Misjon var en del av menighetsarbeidet

der. Dette påvirket ELKI. Både i dokument som ble utgitt og i arkivmateriale gjenspeiles denne store misjonstiden i ELKIs historie rundt århundreskiftet 1900. Denne sammenhengen finnes nok ikke i Christensens skildring, men tilknytning til misjonsvekkelsene i Amerika er fremtredende.³¹

Frivillige organisasjoner fikk fotfeste i ELKI. Studentenes Frivilligbevegelse (Students Volunteer Movement) hadde innflytelse gjennom nordisk kontakt på Island. Thorarins Bjørnssons undersøkelse av *«Bandalagid»* viser det.³² Dette var et samlingspunkt for unge menn som senere representerte ulike retninger innenfor ELKI. Først kan nevnes pastor Fridrik Fridriksson som stiftet KFUM og KFUK i Reykjavik. Han representerte aktiv kristendom som ga seg uttrykk i barne- og ungdomsarbeid. Han hadde stor innflytelse i den voksende hovedstaden med sin undervisning, tilbud om underholdning og annen sosial virksomhet. Han var nær tilknyttet KFUM i København og brevvekslet med Olfert Richard i mange år. Sigurbjørn A. Gislason, teolog og evangelist, leder for indre og ytre misjon, var også medlem av *«Bandalagid»*. Han var den offensive talsmann for en konservativ kristendom. Han hadde kontakt med indremisjonen i Danmark og fikk økonomisk støtte derfra. Disse deltok i nordiske og internasjonale konferanser hvor misjonen hadde sentral plass og ble inspirert av misjon. Jon Helgason, kirkehistoriker og biskop, var også i denne gruppen som interesserte seg for misjon.

Misjonsforeningene og KFUM/K ledet til stiftelsen av Det islandske Misjonsselskap (IMS) i 1929. Pastor Fridrik Fridriksson og andre presbyter og lekfolk samlet seg i misjonsforeninger, den eldste stiftet 1904. Misjonsforeningene var økumeniske og hadde kontakter med islandske misjonærer som reiste ut for andre konfesjoner enn den lutherske. Steinunn Hayes reiste ut først i 1902. Kvinnenes misjonsforening i Reykjavik hadde forbindelser med Kvinnelig Misjons Arbeide. Det finnes materiale i KMAs arkiver i Riksarkivet i København som bekrefter denne kontakten. Den diakonale indremisjonslinjen fra København representeres av Gislason og hans frue Gudrun Larusdottir, barnbarn til Halldor Jonsson. Dette var samme utvikling som i Danmark, ifølge Christensen. Olafur Olafsson, Kinamisjonær, representerte en luthersk konfesjonell misjon og fri lekmannsbevegelse med sin kontakt med Kinamisjonsforbundet i Norge, som senere ble IMS sin hovedsamarbeidsorganisasjon. Han kritiserte Gunnarsson for hans bundethet til nasjonalismen.

Folkekirken i den sekulære staten hadde ikke forutsetninger som institusjon til å drive misjon på egne vegne. Det frivillige prinsipp ble stadig sterkere rundt århundreskiftet, slik at det ble oppfattet naturlig

av ledende menn i kirken. KFUM/K og misjonsforeningene ble regnet som kirkens arbeide i biskop Jon Helgasons hyrdebrev fra 1917 og i hans erindringer. I denne situasjonen er det frivillighetens prinsipp som slår igjennom i misjonsforeningene i Reykjavik, som var knyttet til menigheten der. Senere begynte foreninger på Akureyri med tilknytning til Frelsesarmeen og Plymouth-brødrene. Dette dannede grunnlaget for stiftelsen av IMS i 1929.

Noter

1. CHRISTENSEN, T. (1982) «Missionstankens vækst og udvikling i Danmark fra 1821 til ca. 1920», København, *Dansk Teologisk Tidsskrift*: 128, 129, 130, 131.
2. Riksarkivet i Reykjavik, Bispearkivet, Íslands Biskupsdæmis Journal byrjur 19. Febrúar 1867, endaður 31. desember 1874 (s. 210) Ymislegt: Bréfabók biskups C, IV, 30, 25/6 1873. (Cb. Nr. 303) «Tingvallamotet sender forslag om misjon osv. om nasjonalfesten som ska underrettes prestssynoden...» Henvisninger til annet arkivmateriale utelates her på grunn av begrenset plass, men fins i kommende avhandling.
3. FELIX ÓLAFSSON (1989) *Ebenezer Henderson Bibelselskabets stifter*, Det Danske Bibelselskab, København: 178-180.
4. ÓLAFUR ÓLAFSSON, ed. (1946) *Frækorn Kristilegt smáritasafn I.*, Reykjavík: 42.
5. CHRISTENSEN, T. (1982) *DTT*, 128: «Man gjorde gællende, at det var den kristne kirkes pligt ifølge "missionsbefalingen" (Mt. 28,18-20) at bringe evangeliet ud til de hedenske folkeslag, og det første vigtige skridt var her at oversætte Bibelen til de forskellige sprog, så den kunne danne grundlaget for det evangeliserende og menighedsdannende arbejde.»
6. KALKAR, CHR. H. (1871) *Det danske Missionsselskabs historie i de første fyrgetyve Aar* - af Chr. H. Kalkar, Dr. Theol. og Phil., R. af D. og D. M., Græbes Bogtrykkeri, København: 42. Se også *Imledning* i HANSEN, CARL RISE (1987) Rigsarkivet. Det danske Missionsselskap, Gad, København.
7. Bladet forandret navn i 1834 til *Det danske missionstidsskrift* (DMT) da C. F. Ronne overtok redaksjonen.
8. JÓN JÓNSSON FRÁ MÖDRUFELLI (1830) «Noget om Island, Udgifveren tilsendt fra en hæderværdig Geistlig i Island.» *Dansk Religions Blad*, 6. arg. 46. nr. s. 361-368; 47. nr. s. 369-376; 48. nr. s. 377-383.
9. HJALTI HUGASON (1990) Guðfræði og trúarlif í *Upplýsingin á Íslandi*, Reykjavík s. 123-124. Jon den lærde bruker begrepet «neologiske meeningar» i DRB 1830:365.
10. JÓN JÓNSSON FRÁ MÖDRUFELLI (1833) Fra hr. Pastor Jonson har Udgifverem modtaget Brev, dateret i Mödrufell 28 Sept. 1832. (To forsvarsskrivelser for Traktater.) *Dansk Religions Blad*. 9. arg. 10., 11., 12. nr. 77-100.
11. GUNNAR GUNNARSSON (1873) «Nú í ár er aðfangadagur thjóðháttarinnar.» *Nóðanfarí*, 12. árg., nr. 27-28, Akureyri 21. maí 1873.
12. KALKAR, CHR. H. (1871): 4, 22-23. Her beskriver Kalkar utviklingen i DMS. Ronne hadde med stor glede mottatt gaver og folgebrev fra Trondhem og Hosten, fra Jylland og Island, fra Norge og Tyskland. Under J. F. Fengers ledelse av DMS vant den «særlige danske kirkelige Anskuelse» fram.
13. JÓN HELGASON (1922) *Íslands Kirke fra reformationen til vore dage. En historisk fremstilling*, Gad Forlag, København: 181-182.

14. KALKAR, CHR. H. (1850) *En kort Beretning om Carl Gützlaff og den chinesiske Mission*. Udgivet som Indbydelse til at virke for Christendommens Udbredelse i China af nogle Venner af Missionen. København. Trykt i Græbes Bogtrykkeri.
15. PÉTUR PÉTURSSON (1983) *Church and Social Change: A Study of the Secularization Process in Iceland 1830-1930*, Plus Ultra Vänersborg, Sweden: 111-114.
16. ÓLAFUR ÓLAFSSON, ed. (1946, 1948) *Frækorn Kristilegt smáritasafn I. og II.*, Reykjavík.
17. ÓLAFUR ÓLAFSSON, ed., (1948): 29-30.
18. HILMAR BALDURSSON (1980) *Kristnið og kristniðsábugi Íslendinga á 19. og 20. öld*. Lokaritgerð í kirkjusögu, Kandidatsrítgerð í vörslu HÍ, Reykjavík. Han bygger på Ólafsson, dessuten presenterer han relevant materiale i tidsskrifter. THÓRARINN BJÖRNSSON b (1989) «Velferðarmál- eða -húmbúgg?» Fáeinir drættir í sögu kristniðsáhuga og áhugaleysis Íslendinga fram til ársins 1930-, í *Lifandi steinar*: Samband íslenskra kristniðsáfélaga. Reykjavík: 9-50. Han bygger på Ólafsson men presenterer en del arkivmateriale fra Island. Dette er en god oversikt, men mangler kritisk behandling av kildene og periodisering. Artikkelen er i et festskrift til 60 års jubileet for Det islandske Misjons-selskap.
19. CHRISTENSEN, T. (1982): 131. Se også LAUSTEN, MARTIN SCHWARTZ (1987) *Danmarks kirkehistorie*. Gyldendal, 2. udgave, København: 263, 321-325.
20. MYKLEBUST, OLAV GUTTORM (1980) *H.P.S. Schreuder: Kirke og misjon*. Oslo, s. 17-24.
21. BOLLI GUSTAVSSON (1994) *Björn Halldórsson í Laufási - Ljómæli, Skálbóltsútgáfan*, Reykjavík: 53-58, 62-64.
22. *Nordanfari* (1873) 12. árg., Akureyri: 49, 59.
23. Se fotnote.
24. ARNÓR SIGURJÓNSSON, (1959) Einars saga Ásmundssonar II., Rkv., p. 323-359. Se også *Vikverji* 1. árg. 8.-9. tbl., s. 30-33, (1873) Thingvallafundur II. Den første del i *Vikverji*, 1. árg. 6.-7. tbl., s. 23-25, 1873, Thingvallafundur.
25. SIGURDUR LÍNDAL, (1959) Stjórnarbotamál Íslendinga á Thingvallafundi 1873 í *Helgafell Nýtt*, árg. 3-4, 1958-59, s. 199-213.
26. *Vikverji*, 1. árg. 10. tbl., s. 37-38., (1873) Prestamót. (s. 37) Fundurinn var 4 júlí. Valdimar Briem greinir líka frá synodus í Fréttir frá Íslandi (1873).
27. *Vikverji*, 1. árg. 10. tbl., s. 37-38. (1873) Prestamót. p. 37.
28. PÉTUR PÉTURSSON, (1874) *Ný kristileg smárit*. 1-3.
29. BRYNLEIFUR TOBIASSON (1958) *Thjóðhátíðin 1874*, Reykjavík: 34-35.
30. Thjóðólfur 2. apríl (1875), 26. árg. 42.-43. tbl. MATTHÍAS JOCUMSSON: «Thjóðhátíð Ísland á Thingvelli». S. 184-187.
31. CHRISTENSEN, T. (1982): 139.
32. THÓRARINN BJÖRNSSON (1988) *Upphaf kristilegs stúdentastarfs á Íslandi Lokaritgerð í kirkjusögu*, Reykjavík.

Gudmundur Gudmundsson, cand. theol. fra Teologiske Fakultetet i Reykjavik 1985, ordinert 1987, Misjonsskolen på Fjellhaug 1989 og forskerstudent ved Teologiske Fakultetet i Uppsala fra 1990, studieopphold i København 1995, NIMES sekretær 1992-94, kapellan i Reykjavik 1994 og fra 1996 på Akureyri.

Nationalism, national church and church mission in Iceland in the 19th and beginning of the 20 the century

Nationalism made impact on the development of the national church in Iceland and the missionary thought. The development is exposed in the article by comparing it with the history of the Danish Missionary Society from 1821 to 1920 relying on Torben Christensen's analysis. The differences relate to Grundtvigianism that caused an isolation of the Icelandic initiators from the modern missionary movement. Gunnar Gunnarsson, dean in northeast Iceland, professed an interesting combination of nationalism, national church and church mission that is our main issue. He tried to establish an Icelandic church mission at the national festival in Iceland 1874. It resulted in an awareness of the missionary obligation of the Church until 1904 when the voluntary movement became stronger, and the Icelandic Missionary Society was founded on that principle in 1929.